

G. Komoróczy Emőke

I., „Függő helyzetben földönfutók lettünk...”

(*Bujdosó Alpár: Vetített irodalom című kötetéről*)

Bujdosó Alpár már előző kötetében is (*Irreverzibilia Zenon*, 1984.) óbabiloni, mezopotámiai agyagtáblákra kódolta rejtjeles üzeneteit a múltból – történelmünk „vérzivataros” századairól, s különösen annak újabbkori – XX. századi – fejezeteiről. Még negyven év múltán is ott kísértének álmában (és verseiben) az iszonyatos emlékek, a dübörgő tankok, a bitófák, az elégetett, lemészárolt, vérbe fagyott emberi tetemek ezrei, egymásra hányva, felismerhetetlenül – háttérben az egész magyar történelem nagy lázadásainak s leverettetéseinek kínzó szégyenével. Seholy, soha nem bűnhődött így a Jóért, Igazért, a magasabbrendű Értékek megvalósításáért lázadó erő, mint itt, e mostoha kis hazában, ahol a meglapulók és gyávák maguk vetik ki, árulják el, tiporják agyon az ő szabadságukért (is) küzdő, saját vérükből való hőseket.

Az ókori kövekkel, kultikus tárgyakkal, szobrokkal, halotti maszkokkal, ékirások

agyagtáblákkal azonban arra (is) figyelmeztet bennünket a költő: az egész eddigi világtörténelem – „vérfolyam”, mint azt mondta volt Petőfi egykoron (*Itélet*). Csakhogy a „végső csata” soha nem jön el; a menny soha nem fog „a földre leszállni”. Nincs kilépés a determináció szigorúan meghatározott törvényei közül: Káin újra és újra megöli Ábelt, Ábel vére az Égre kiált; de Isten hallgat, nem torolja meg a gyilkosságot, nem tesz igazságot földi vitáinkban. Az Idő: farkába harapó kígyó; a történelem folyton ismétli önmagát. S még nem ért véget „a negyvenkétezer éves gátfutás, melyből az utolsó kétezer a kifulladás táromlya: összeesés előtti pillanat, egybeesik a múlt és jövő.”

Bujdosó Alpár költői világában a vizuális jeleknek autonóm, sajátos gondolatébresztő funkciója van. A kőtáblák, halotti maszkok, fejpántok stb, az örök változatlanosság jelképei; a szöveg viszont nagyon is jelenidejű: közel-

múltunk sebeit tépi fel. Így sajátos esztétikai feszültség teremődik a két pólus (múlt – jelen) között, s tudatunk e dinamikus erőterében ide-oda, előre-hátra oszcillál. A művek értelmezése nem okoz gondot, ha figyelembe vesszük a külső forma és a líraian feldolgozott életanyag kölcsönhatását: felerősítik egymás szuggesztivitását, hiszen mindkettő önálló jelentést is hordoz; s a kettő együttes intenzív befogadói élményt indukál: egymásra vonatkoztatva értelmezzük őket.

A befogadást megkönnyítendő, a szerző alapos elméleti bevezetővel indítja kötetét. A későbbiekben ugyan hangsúlyozza: „az *Előszó* nem szerves része a közleménynek”; valójában mégis az – előkészít a „bírkózás”-ra a szellemi „morzsolgatnivaló”-val. Nagy Pál: *Képszövegek*, Papp Tibor: *Irodalmi performance és diapozitív*, valamint Székely Ákos: *Vendégoldal* című szövegét is ide „aplikálja” – ezek együtteséből ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy a modern technikai eszközök, a vizuális jelek, a tipográfia és a többi, mennyire differenciált módon állíthatók az alkotás szolgálatába, s mennyire megkönnyítik az adekvát értelmezői munkát. A mű így bizonyos értelemben „nyitottá” válik: módot és lehetőséget kínál a többirányú asszociációra, s arra, hogy képzeletünk által mi magunk is új és új jelentéstartalmakkal gazdagítsuk. Hiszen a modern korban fejlettebbé vált vizuális percepciónk – így ezek az eszközök érzékszerveink többirányú „bombázásával” hozzák mozgásba mentális fantáziánk, s maradandóbb hatást gyakorolnak ránk.

Bujdosó Alpár vizuális tárgyai – látszatra – „a tilmuni világkép dokumentumai”, amelyek a tilmuni (kvázi-)ásatások során

kerültek elő. Valójában ő maga mintázta meg e kultikus tárgyakat agyagból, s ő vést rá kópírás-jeleit. Teremtésükhöz inspiratív mintaként – mint jelzi – Komoróczy Géza: *A tilmuni kereskedelemről* írt tanulmányát, illetve az ott látható agyagtáblákat használta fel (Bp. Magvető K. 1979.). Hogy az imitáció tökéletes legyen, a költő még a közvetlen „forrást” is megjelöli: „E táblák eredetileg valamely laikus személy tulajdonában lehettek, amolyan házi magánkönyvtárban, a Tilmuntól délre elterülő *lakótelep* (sic!) területén”. Holott a szövegösszefüggésből nyilvánvaló: a táblákon saját sorstörténetét és közelmúltunk véres történelmét jeleníti meg.

Az első táblatöredékek a Himnusz egy-egy jellegzetes mozzanatára utalnak: a „jókedv”, „bőség”, „védőkar” Tilmunban árucikké vált. A sipariak városában a vízözön előtt elásott Bérósos – (S.O.S!) – töredék őrzi az ember/iség/ mindig ismétlődő jajkiáltásait. A Törvény „igazi, eredeti formájában megismerhetetlen” – Enki, a tilmuniak egyik istene, kosarában őrzi azt, s az emberek számára elérhetetlen magasságba emeli. Csakhogy az emberi kíváncsiság határtalan: újra és újra megszegik Enki intelmeit (ez az „eredendő bűn”, amiért aztán újra és újra bűnhődniük kell): a lázadás a „magasabb Titkok” megértésének – megismerésének vágyából fakad. „Nem halhat meg senki, míg nem látta a Törvényt” – sugallja a homályos, titokzatos fény-árny-játék mögé rejtező isten-arc.

Enlil, az örök lázadó – kicsit talán a költő alakmása – szembeszegül a külső parancsokkal, a Hatalom által előírt szabályokkal: a belső – „humán”, azaz emberi – törvényeket azoknál fontosabbnak tartja (voltakép-

pen ez az „Antigoné- modell”-szituáció). Minden lázadó, aki lázadását konzekvensen végigviszi, tragikus hős: bukásában felmagasztosul. Ez ad méltóságot az egyénnek, heroikus pátoszt történelmi küzdelmeinknek.

Lázadása büntetéseképp Enlil örökre kizáratik a Városból. Megkezdődik „bujdosása”, a halottak siratása, és mindazon élmények feldolgozása, amelyek őt Ur-hoz, az „Örök Város”-hoz kötik (ami az ő számára nem Róma, hanem Budapest). Enlillel együtt Ninlil és társaj is száműzettek – erről egy vaskos gyertya-alakú amulett vall, rajta az Írás: „Felfüggesztett ítéletünk kutató árok rejti – függő helyzetben földönfutók lettünk HOLT PONTY.” A „felfüggesztettség” létállapotát elviselni csakis humorral lehet: „Ne vedd komolyan magad ez minden /baj/ FORR- /-adalom, avagy -ása/.

Mindez persze csupa nagybetűvel, ÁKOM-BÁKOM-írással, grammatika nélküli nyelven, mondattagolás, központozás nélkül. A folyamatos szövegolvasást megkönnyítik a magyarázatok, előre-hátra-utalások, a tipográfiai kiemelések (nagy és kisbetűk, halványabb-erősebb szedés stb.). Bujdosó Alpár humorral palástolja a számkivetettség tragikus létállapotának kimondhatatlan fájdmát. Az agyagtáblákra írt „üzenet” személytelenné absztrahálja a benne zajló érzelmi-indulati folyamatokat. Kultikus meditációs táblái láttán anonim részvét és halottainkat sirató csendes bánat nehezedik ránk. Egy felnégyelt, tömzsi, amorf, fej nélküli figura fölött: „a felfüggesztett ítélet végrehajtottuk/ feje helyére írott parancsot tettünk/ fejét befalasztuk”. S ormóttan betűkkel a törzs körül: „hányat hánytatok mészgödörbe, hogy álljon a zikkurat? Ki ura voltál ó fény – lő retesz ura?”

A költő a régészeti kvázi-ásatások szemtanújaként emlékezik: „ugyanabban a kutatóárookban találtunk néhány üreges agyag-gömböt, melyek valóban emberi fejeket tartalmaztak”, s több maszkot is. Egyiken a felirat: „a föld szilárd pont/ bukfcenet vehetsz, állhatsz álarcban, ülhetsz anélkül, hogy leültetnének/ de futni nem érdemes: csak földönfutó lehetsz”. Az ugyanott talált királylista felsorolja az özönvíz előtti és utáni királyok neveit; a *határ* a két korszak között egy hatalmas „ötvenhatos” emlékoszlop, rajta az „áldás”:

„19 Gáspár + Menyhért + Boldizsár 56”

Mint tudjuk: a „háromkirályok” (a test, a szív, a szellem szimbólumai) a betlehemi csillag vezérletével eljutottak a jászolhoz, így osztályrészük lett a karácsonyi /új-já/születés élménye. 1956 tehát a megváltás ígéretét hordozta magában – de mint minden történelmi álmunk, ez is elvetélt. A kőoszlop kivetített oldaltábláin különböző variánsokban a felirat: „A város kapujára szegezett tűzparancsot csak az láthatja ki elhagyja a várost örökre. S visszanéz mint Lót asszonya ki lenyúzott arcát testálja az Örökre.” Ki innen eltávozott: az nem térhet vissza; aki bent maradt: halott. Még ha életben maradt is.

S maga a „tűzparancsolat”? – melyben az ősi tűzparancsolat legfontosabbja (*Ne ölj!*) visszájára fordult: „megtizedelni”, „félreverní” – azaz: félholtra verní – „felnégyelni” és *így tovább*.

Megelevenednek a magyar múlt iszonyatos vérengzései, a különböző „vész- korszakok”: a pogánylázasok és leverettetésük, Dózsa, a Rákos mezején gyülekező negyvenezer paraszt, az 1919-es vörös, majd a fehér terror áldozatai, a Duna jegén megli-

zedeltek, a Don-kanyarnál elesettek és így tovább... Halotti maszkok sora őrzi emléküket, mint ahogy „a történelem szemétdombjára került” összes többi mártírunkét. A Jók, az Igazak itt sohasem dicsőülhetnek meg: a Rend fenntartására rendelt különleges kiképzésű elit- alakulatok mindig gondoskodnak erről. „Szemhéjjas szemfedél a nagy folyó” – „orrsövény mögötti ingovány/orgovány” – „arculesapáson köhidaíg mésszel teli szemgödörbe”. A mártírok néma, töredékes üzenete: „Hogy az én hőtom után/ az én árva feleségem/ és gyermekem/ még itt nyomorognak.../ legyen kegyelmes ótalommal nék.../ik/.” De senki, soha nem volt kegyelmes irántuk. „Ez az a város, ahonnan nincs kiút”. Jeltelen sírok tömege mered néma szemrehányással az égre. Néhányan égi sugallatot kaptak az éterből: „Menjetek, menjetek ki/ a szipáriak városából/ vigyétek a hírt az embereknek/ hogy hírt adhassatok”. És ők mentek, de vissza nem térhettek azóta sem.

Az „arcraborult Időben” jönnek és tűnnek, kavargognak az évszámok: 1008, 1457, 1848, 1920, 1944, 1949, 1957... Fehér alapszínen fekete betűkkel; a szöveg viszont, épp ellenkezőleg: fekete alapon fehér – a gyász, a mártíromság színéi. A Tripartitumról elhíresült törvényhozó halotti maszkján a szöveg: „Tüzes-trón-örökösök! Lángoló arcotok/ elszenesedett fintorom/ nevét igya be a föld! Ál-kapocsra zárt szunnyadó akarat”. A kapocs bármikor felpattanhat, a tűzsugár újra feltörhet, mint forró gejzír, hogy aztán ismét lávává kövesedjen s maga alá temessen minden akaratot, megmásíthatatlanná téve a Végzetet: az örök érték-pusztulást. A zsilipőr maszkján (akit Timurban „bajcsinak neveztek” – finom utalás Bajcsy Zsi-

linszky történelmi szerepére!) ott a figyelmeztetés: „A zsilipek ha lezuhannak gurulnak a fejek/ s az országot elönti az ár”. Sajnos, e tájon gyakori az árvíz, sok a fulladás.

Néhány lehullt vakolat-töredéken a „nyom” homonimával való ironikus játék a jelen (semmivel sem derűsebb) állapotát jelzi: „nyom/or/szág lábon hordta ki nyomorfelekélyt”, s az elűzöttek nyomát „bottal ütjük” azóta is. A „nyomolvasók” számára intés: „Ki megtérsz, ne csodálkozz, ha zárva e kapu: bebocsátás csak a Vaskapu felől.”

Deheroizál Bujdosó Alpár? – Igen. Joga van hozzá. Megszenvedett érte. Görbe tükört tart elénk: ugyan, nézzünk már bele, és döbbenjünk meg azon, mennyire eltorzult az arcunk. Mi magunk okozzuk mindenfajta Nagyság, Erkölcsei Érték, Szellemi Erő fulladásos halálát, s aztán síránkozunk: nálunk minden Érték visszájára fordult. S az így – közös erővel – létrehozott mocsár aztán elnyel bennünket is.

*

A tilmuni leletek mellett van néhány igen érdekes szövegköltészeti munka is a kötetben.

A *Napórák* című ciklusban a szerző mintegy játszik a tipográfiai eszközökkel: a sorokat hol óraszerűen, hol átlósan-körkörösén, hol folyamatosan, de különböző nagyságú betűkkel szedi – a látvány maga is a múltó Idő érzetét sugallja. Voltaképpen néhány alapmondat ismétlése-variálása, különböző síkokba és szögekbe való transzponálás adja az egész struktúrát. A szöveg zenei elemekkel is átítatódik; vezérmotívuma a „hej, te bunkócska te drága”, illetve a hatvanas évek ismert, émelyítő slágere:

„csak a szépre emlékezem” (csak hogy „az első boldog nyárra” helyett itt „a boldogtalan nyárra” áll), vegyítve-variálva a „kis kaesa fürdik fekete tóban” vándor- dallammal. Itt is egymásra vetítődnek a személyes múlt és a történelem képei, a tragikumot itt is ironikus szójátékok, nyelvi „huncutságok” oldják...

A *játszottunk* című kompozíciót a költő fényképekkel, különféle – torzult, sebes – arcokkal-figurákkal tagolja; a záróképen ő maga látható, kissé fáradt-szomorkás tekintettel, saját gyermekkori fotóival körülvéve. „Operációs teremben vagyunk. a nagydimenziós képernyőn medence-műtét”. Először azt hisszük: a költő fekszik a műtőasztalon, az altatás szédületében törnek fel belőle a különböző emlék- és élmény-rögök. Azonban csakhamar kiderül: maga az ország, sőt, az egész Kárpát-medence a beteg. Operálni kell/ene/. Az elkábított beteg ködfüggönyön át az operáló orvost is úgy látja, mint akinek féltarcáról lenyúzták a bőrt, s csak „a meztelen, véres hős látszik”. A tudatáram szabad csapongásában ide-odalökődő valóságdarabok egyetlen gyökérléményből – mint gennyes gócból – fakadnak fel: „Minden nap álmodok. Álmomban lógok a szeren. Nem annyira a szeren, mint inkább a lámpavason. Az utcán páncélosok dübörögnek.” Aztán visszafojthatatlanul burjánzanak az 56-os emlékek...

Számítógépen komponált verskreációkat is találunk a kötetben. Mint a szerző utal rá: a dekódolásukhoz szükséges elméleti tudnivalókat Papp Tibor: *Múzsával vagy múzsa nélkül?* című kötetéből tudhatjuk meg. Valójában ironikus szövegjátékok ezek, amelyekben a szerző felhasználja mindazokat az aleatorikus és elidegenítő lehetőségeket, amelyeket ez a médium kínál.

A *Vádliharapásban* című figurális kompozíció úgy forgatja-pörgeti különféle betűformáival, tipográfiai alakzataival a magyar múlt és jelen képeit, mint valami különleges kaleidoszkóp. Csupa paradoxon ez a múlt, amit a szógyök-variációk laza játékoságával érzékeltet a költő. „Nyelvében él a nemzet” – de a Lánchíd hídfőjén nyelvetlen oroszán vigyázza álmaink. Csak hogy ez az oroszán nemzetünk szimbóluma! S a nép? – „arca arcátlan, mondanám: arctalan”, avagy inkább Janus-arcú. „Amit elvétett, az elvételt”. A társadalmi élet? – „körhintapolitika/ körmagyar/ palotás”. „Megütközünk újra és újra a majtényi síkon” Nándorfehérvárnál, „déli harangszó hív az ebédhez, csengőfrász a feketéhez: feketézünk még egy darabig, pipafüstben – füstbe ment terv”. A legfőbb kérdés nálunk: „ki kit üt ki?” Bármire fogjunk is: „mi csak csapódunk jobbra-balra az autóbuzson”.

Kell-e ennél „telibetalálóbb” magyarsággép? Amilyen a múltunk, olyan a jelenünk; és csak olyan lehet a jövőnk is. Kilépni nem tudunk belőle – de szembenézni vele annál inkább.

A kötet egyik legpoétikusabb, az esztétikai megformáltság tekintetében is kimagasló alkotása egy számítógépen komponált, kagylószerű alakzataival szervesen egymásba épülő kilencrészes kompozíció. (*Vénusz születése*). A külső forma már önmagában véve is sokirányú asszociációkat ébreszt: a kagyló a hallás szerve, ugyanakkor erotikus szimbólum; a tengermélyi kagylók csodálatos titkok őrzői, hosszú évek kemény „munkájával” izzadják-formálják ki a gyöngyház-alakzataikat. A kagylóhéj finom erezetei: a modern labirintus útvesztői (is lehetnek). Külső ívelésébe beleláthatjuk a Kár-

pát-medence bennünket körülölelő hajlatát: gyönyörű ívei közt fuldoklunk. „Göröngyből fűzünk colliert büszke nyakakra – nyakéket, nem kötelet.” Ennyi virágzó szépség közepette akár meg is fulladhatunk – senki nem siratna meg bennünket. Hiába minden sóhaj: „Mi lenne ha Árpád Apánk angol törzseket vezetett volna – nem ide, a Kárpát-medencébe, hanem Toscanaba, s ott ma magyarul írhatnám a naplót!” – idejöttünk, itt vagyunk. „He, Rákóczi, Bercsényi, bezzeg itt kell élni!” – panaszkodunk s szenvedünk: „Parászló gyűlölet már több mint félévszázad óta”; „félórából áll sorsom, de a tiéd is – egésze nem jut.”

A két utolsó kompozíción összekuszálódik maga a kagylóformá is, rendezetlen alakzatokba: a belső rossz közérzet végül szétrombolta a tökéletes formát, a külső szépséget. A korábbi szavak, kifejezések variálódnak itt is, de már rendezetlen összevisszaságban: „nyaka szakadt kagyló háza szép haza nem gyöngyösbokréta az árva lány guzsalyba köti” és így tovább.

A kötetzáró négyteteles szövegmontázs (agyagból, számítógépalkatrészből és hulladékból készült műtárgyak fotodokumentációja) újra világtörténelmi háttérbe burkolja kedves hazánk közelmúltját: Verdun, Isonzó, Sztálingrád, Don-kanyar – a Nagy Történelmi Szálloda, ahol nekünk is jutott szálláshely. „Nyelvében nemzette mint Zeus/ a Pallas Lexikont/ a Pallos-jogot/ vérében/ örökölte/ örök között”. Vérontás – vérfertőzés – ez a mi közös történelmünk.

Ez a kötet mindennél ékeesebben bizonyítja: a formákkal „kísérletező” költő éppen véresen átéli a valóság ellentmondásait, mint a tradicionális formarendszerben alkotó. A Magyar Műhely-triász tagjai közül éppen Bujdosó Alpár nyúl bele legmélyebben a Múlt kútjába. Közös problémáinkat, közös szenvedéseinket éli át, fogalmazza meg, jöllehet kiszakadt közülünk; épp ezért objektívebb is: némi távolságot tart szenvedélyes beháborúinkkal szemben, s ironikusan szemléli megoldhatatlan, mindig újraéledő heves vitáinkat a „hogyan tovább?” kérdéseiről.

Minden sajátos költői világ a tartalomforma szerves egységének erőterében alakul ki. Bujdosó Alpár – rejtőzködő lírikusi alkat lévén – a képversekbe kódolja differenciált emberi-költői „üzeneteit” korunkról. Az utókor – mely talán fogékonyabb lesz a vizuális költészet iránt, s kevésbé merev sémákban fog gondolkodni a szellemi munkáról, elveti a mai sematizmus és kötelező optimizmus dogmáit – egyik legérdekesebb formanyelvű költőnknek fogja tartani őt. Éppen az ő költészete őrzi legmélyebben 1956 emlékét; s tisztában van vele: a nemzet addig nem találhatja meg a továbblépés útját, amíg alaposan szembe nem nézett ezzel az emlékekkel. A fájdalmas szembenézés méltóságát kívánja tehát a költő tőlünk (is).

(*Bujdosó Alpár: Veitett irodalom. Magyar Műhely Párizs–Bécs–Budapest, 1993.*)